

MICHAEL KONŮPEK - JOSTEIN GAARDER - ROZHOVOR
SOFIIN SVĚT - FILOZOFICKÁ POMOC SVĚTU V DUŠEVNÍ NOUZI

Mladý svět, č. 50/1995

MICHAEL KONŮPEK : *Když v roce 1991 vyšel Sofiin svět - román o dějinách filozofie, byl jste už deset let učitelem filozofie na Lidové vysoké škole v Bergenu a psal jste tak knihy pro mládež, tak i odbornou literaturu. Co vás vedlo ke spojení románového žánru s dějinami filozofie?*

JOSTEIN GAARDER : Jak dobře víme, začala západní filozofie ve starém Řecku údivem nad nekonečností fyzického světa. Sokrates přivedl filozofii na athenské tržiště a zahájil neměně důležitou a fascinující tradici filozofie namířené dovnitř lidské mysli a duše. To je ta „velká“ tradice. Ale filozofie začíná každý den znovu v každé mateřské školce, kde se v dětech probouzí údiv nad světem a kdy přicházejí se svými „naivními“ otázkami. Kde jsem byl než jsem se narodil? Proč ptáci zpívají? Bohužel naprostá většina dospělých neumí alebo nemá trpělivost s dětmi hrát intelektuální hru na fundamentální otázky a možné odpovědi nevím. Zvědavý a otevřený přístup k hádankám světa a naší existence se z mládeže během dospívání vytrácí.

Po mnoho let jsem to zažíval u každého nového ročníku studentů. I pro studenty po všech stránkách nadané a zvyklé systematické práci je těžké vstoupit do světa filozofie, když mají složit *Examen philosophicum* (několikahodinová písemná zkouška z dějin filozofie, dějin vědeckých teorií a logiky, kterou musí na začátku studia projít všichni studenti vysokých škol v Norsku, bez ohledu na studijní směr - pozn. M.K.) Po dvanácti letech povinné školní docházky sice vědí spoustu věcí o historii, politice a fungování demokracie, ale svět filozofických otázek a seriózní reflexe jím zůstává uzavřen.

M. K. : *Česky se říká, že myšlení bolí...*

J. G. : To je velmi přesné. Léta jsem přemýšlel, jak propast mezi přirozenou dětskou zvědavostí a univerzitou překlenout. Jak naservírovat dějiny filozofie patnáctiletým, aby to nebolelo.

M. K. : *Pokusil jste se o to už v knížce, která Sofiinu světu předcházela.*

J. G. : Ano, v Tajemství karet se mi snad podařilo čtenářům připomenout, že v každém dítěti je skryt... není skryt, ale žije malý filozof. Použil jsem k tomu metaforu balíčku žolíkových karet. Dvaapadesát karet je rozděleno na čtyři barvy. Padesátá třetí karta je žolík, který zdánlivě nepatří nikam, ale může být všude. Jako děti jsme se narodili každý se svým žolíkem nebo trumfem v rukávu.

Během dospívání a vlivem různých pedagogických systémů, kterým jsme vystaveni, na žolíka zapomeneme. Naprostá většina lidí se přidá k některé barvě, přijme některé z nabízených hotových řešení, anebo na kladení otázek rezignuje a svůj trumf nikdy nevytáhne. Žolík v Tajemství karet je takový outsider, jakým byl kupříkladu Sokrates.

Nikdy se nepřestane divit, nikdy se nepřestane ptát: Kdo jsem? Odkud přicházím? Sokrates o sebe prý říkal: Atény jsou ospalý kůň a já jsem komár, který ho chce probudit. Tajemství karet je o tom dítěti v nás, které je třeba uchovat, abychom se mohli stát nezávislými osobnostmi.

M. K. : *Ale žolík nám žádné definitivní odpovědi nenabízí, takže zvědavá mládež „objeví“ všemožná řešení zdánlivá, jako jsou třeba New Age, náboženské sekty a podobně. Co s tím?*

J. G. : Pro nás, kdo se zajímáme o filozofii, je poslední dobou každá návštěva většího knihkupectví dost smutným zážitkem. Oddělení věnované literatuře New Age nebo „alternativní“ filozofii bývá největší... člověk by očekával, že za rohem najde mnohem větší oddělení s filozofií opravdovou. Bohužel tomu tak zatím není, ale snad se to začíná poslední dobou měnit.

M. K. : *To je samozřejmě zásluha Sofiina světa...*

J. G. : Byl bych rád, kdyby tomu tak bylo, ale vysvětlení obnoveného zájmu o skutečnou filozofii najdeme spíše v tom, že se všichni ti zvědaví čtenáři různých „alternativních“ systémů zklamali. Z velké části to všechno je spíš okultní a obskurní „filozofická pornografie“ a jako taková začne nudit. Člověk zatouží po opravdové lásce a začne ji hledat. Ale jak napsat dějiny filozofie pro patnáctileté?

Kdysi jsem se o to pokusil. Začal jsem: Lidé si již od nejstarších dob kladli existenciální otázky... Vypadalo to hrozně. Brzy mi bylo jasné, že se na to musí jít nějak jinak a celý projekt jsem na delší dobu odložil.

A pak jsem jednoho krásného dne vytáhl z rukávu ten svůj trumf, dívka Sofie našla ve schránce tajemný lístek s otázkou „Kdo jsi?“ a mně bylo najednou jasné, že dějiny filozofie pro dívku Sofii i pro čtenáře musím ukrýt do čínské skřínky románového příběhu. Už při psaní mi došlo, že mi to umožňuje dosáhnout tři věci: Pracovat s postavou učitele filozofie, který je odvážnější, přitažlivější a „drzejší“ než já. Myšlenky a chování takového učitele mají u mládeže větší šanci. A za třetí je Sofiin svět konstruován jako filozofická hádanka, kterou musí Sofie i čtenář řešit.

M. K. : *Pravda se ráda skrývá a filozofie se často kamuflovala, jednou jako mýtus nebo pohádka, jindy jako poezie nebo román, od Homéra po Camuse.*

J. G. : Právě! Filozofie je svou podstatou odsouzena k tomu stále překračovat hranice žánrů, ať už hranice vědeckých disciplín, nebo žánrů literárních. Ale když jsem Sofiin svět psal, měl jsem velké pochybnosti o celé záležitosti. Bátl jsem se, že kniha propadne u kritiků i u čtenářů, protože to není ani čistá filozofie, ani tradiční románový příběh, že jednoduše spadne mezi dvě židle. A ona se nakonec na všechny okolní židle posadila! Kupodivu se ukázalo, že knížku čtou, anebo v každém případě kupují úplně všichni. I Japonci si koupili půl milionu výtisků.

M. K. : *Co vědí Japonci o západní filozofii? A co vaší verzi dějin filozofie říkají akademičtí filozofové? Sám jsem - porovnával-li to s obsahem Examen philosophicum - postrádal jen důkladnější zpracování myšlenky lidských práv...*

J. G. : Vrátil jsem se k Japoncům. Úspěch knihy v Japonsku byl pro mě šok. Ale ten šok začal už v Norsku. Když se Sofiin svět těsně před Vánocemi roku 1991 objevil mezi nejprodávanejšími knihami, všichni mi říkali: Máš štěstí, tohle se nikde jinde nemůže stát. Další rok přišel úspěch ve Švédsku a Dánsku. Říkal jsem si skandinávský fenomén, jinde v Evropě nemožné.

Když jsem se objevil na řebříčku v Spieglu, řekl jsem si: středoevropský kulturní snobismus a zvláštní postavení filozofie v Německu. Byl jsem připraven na to, že kupříkladu arogantní francouzská kritika Sofiin svět elegantně rozcupuje. Ani to se nestalo. Dodnes mě nikdo neobvinil z vulgarizace nebo nepřístojného zjednodušování. A prodali se spousty exemplářů v Anglii, Španělsku, Brazílii, Argentíně, zemích, kde se, relativně vzato, knihy prakticky nekupují.

Když mně pozvali do Japonska přednášet, na poslední chvíli jsem všude v textu opravil „filozofie“ na „západní filozofie“. Ale ukázalo se, že v Japonsku filozofii myslí tu naši, evropskou, a na univerzitách ji učí stejným způsobem jako v Evropě. Kde se v Japonsku vzalo půl milionu čtenářů, mi dodnes zůstává velkou záhadou.

Učitelé filozofie, ti kdo se snaží uchovat při životě racionální filozofickou reflexi a předat ji dalším generacím studentů, Sofiin svět vítají, protože stejně jako já zápolí na jedné straně s pedagogickými systémy, které směřují k výchově „profesních idiotů“, a na druhé straně se záplavou povrchních intelektuálních „trendů“. Může být, že se filozofie též jistým způsobem stala takovým modním trendem. V Norsku kdosi napsal už před pěti lety, že filozofie bude rock'n'rollem devadesátých let“. Tenkrát jsem se tomu smál, ale už se nesměji. Lépe řečeno, též se směji, ale z jiného důvodu.

Jestli tenhle filozofický trend znamená, že se mládež i starší čtenáři začínají ohlížet po širších souvislostech, které konstituují naši civilizaci, jestli diváci zjišťují, že jim s přibývajícím televizními kanály ubývá lidský kontakt, že sice všichni žijeme v naší postmoderní, elektronické globální vesnici, ale že nám tak říkající schází „athenské tržiště“, tak si jako filozofové můžeme gratulovat.

A k námitce ohledně lidských práv mohu říci, že jsem vědomě opominul většinu novější politické filozofie, z 20. století je toho v Sofiině korespondenčním kursu minimálně. Souvisí to s mým přesvědčením o důležitosti té „velké tradice“, která nás spojuje s řeckým myšlením. Můj dojem totiž je, že filozofové v našem století zanedbali své povinnosti a uchýlili se na své přísně ohrazené akademické záhumenky.

M. K. : *Jan Patočka říkával, že každá generace si musí „napsat svého Platona“. Myslel tím, že má-li se vědomí souvislosti uchovat, musí se velká část naší filozofické tradice v každé generaci pokaždé znovu interpretovat.*

J. G. : Nejen interpretovat, ale nejdříve je třeba vyčistit jazyk, který k tomu používáme, aby byl adekvátní jak filozofii, tak i naší době a aby byl pro posluchače srozumitelný. Tam si myslím, že filozofie tohoto století selhala.

Já považuji za jedného z nevyznamnejších mysliteľů naší doby Alberta Einsteina. Koneckonců myšlenka lidských práv by vůbec měla být přirozeným prostorem pro normativní filozofii. Ale kromě několika Francouzů a Východoevropanů se jí nikdo nevěnuje. Na mezinárodním fóru ji prosadili politikové. Proto jsem také jejím nositelem v Sofiině světě udělal norského důstojníka mírových sborů v Libanonu.

M. K. : *Co by ste rád prostrednictvím MS vzkázal čtenářům českého vydání Sofiina světa?*

J. G. : Jistě viděli americký film Blízká setkání třetího druhu. Pozemšťané jsou tam vystaveni kontaktu s vyslanci mimozemské civilizace. První stupeň je pozorování UFO. Druhý setkání s mimozemšťany. Třetí stupeň je být pozván nebo unesen na palubu UFO. To všechno je přece víc než napínávé...

Svým čtenářům bych rád poradil, aby se raději pokusili setkat se sebou samými. Kontakt čtvrtého stupně nastává, když si opravdu uvědomíme, že my sami jsme těmi tajemnými, inteligentními bytostmi, které se pustili do průzkumu jak nekonečného vesmíru, tak i svého nitra a svých nekonečných možností.

1

JOHN VERNON

POSADNUTOST FILOZOFIOU

(SPRIEVODCA NA CESTE

DEJINAMI MYŠLENIA V PODOBE ROMÁNU)

New York Times Book Review

25. septembra 1994

Nečudo, že Disneyland v Európe neuspel; Európania sú príliš zaujatí čítaním filozofických kníh. Kniha G. Deleuza a F. Guattariho Qu'est-ce Que la Philosophie (Čo je filozofia), sa pred pár rokmi stala vo Francúzsku neočakávaným bestsellerom. A Gaarderova kniha Sofiin svet s podtitulom Román o dejinách filozofie je podľa *Newsweeku* „najpredávanejším románom v Európe“.

Tu sa však podobnosť končí. Knihu Čo je filozofia napísali dvaja postarší páni, ktorých časopis *The Modern Review* nepriamo označil za *Beastie Boys* súčasného myslenia. Ich kniha je abstraktná, objemná, náročná a vynikajúca. V tradične veľkolepom francúzskom duchu opovrhuje buržoáznou kultúrou. Sofiin svet je vzrušujúcim nahliadnutím za okraj myslenia, hľadáním večných a univerzálnych právd, ktoré môže pochopiť štrnásťročná hrdinka. Dozvedáme sa, že filozofické hľadanie pravdy „pripomína detektívny príbeh“, a toto čisto praktické pravidlo sa v románe berie doslova. Dejiny filozofie sa tak ocitajú v rozprávaní o nórkej Nancy Drew - a je to, ako keby sme do kusa syru vložili aspirín.

Sofia Amundsenová sa vracia domov zo školy a v poštovej schránke nájde dva záhadné odkazy v podobe otázok „Kto si?“ a „Odkiaľ pochádza svet?“. O niekoľko dní začne poštou dostávať od neznámeho pisateľa prednášky o antickej filozofii. Potom začne listy s prednáškami prinášať pes. Dostane videokazetu, na ktorej sa jej učiteľ predstaví - na kazete vidí aténsku Akropolu. Súčasná Akropola sa na kazete mení na Akropolu z roku 402 pred n. l. a na obrazovke sa pred Sofiou objavuje Platón. Napokon sa Sofia so svojím záhadným učiteľom Albertom Knoxom skutočne stretne - jeho prednášky potom pokračujú vo forme jednostranných sokratovských dialógov na rôznych miestach Sofiinho rodného mesta.

Gaarderovi slúži ku cti, že mnohé z týchto prednášok sú jasnými a zrozumiteľnými zhrnutiami náročných myšlienkových konštrukcií. No mnohé z nich sú strihnuté tak, že vedú k prehnaným asociáciám. Demokritove atómy sa podobajú na kocky zo stavebnice Lego, Platónove idey sú formičkami na pečenie. Gaarderova exkurzia bude mať možno dobrý koniec - možno podnieti niektorých čitateľov a tí budú chcieť ísť na koreň vecí. Obávam sa však, že väčšina z nich sa uspokojí s prehliadkou z autobusu: ak je utorok, musíme byť pri Descartovi.

Niektoré uprostred románu nastáva ďalší neočakávaný zvrat, ktorý má upútať našu pozornosť, kým nám do žíl neprestajne prúdi filozofia: Sofie a Alberta sa zmocní podozrenie, že sú postavami v románe niekoho iného. A skutočne sú. Oboznámenie sa s myšlienkami biskupa Berkleyho je pre nich kľúčovým poznaním, ktoré im umožňuje pochopiť ich neistý metafyzický status - sú totiž výtvarmi nehmotného imaginatívneho sveta nórskeho majora Alberta Knaga, ktorý slúži v jednotke OSN v Libanone. Vysvitne, že Knag

píše román pod názvom Sofiin svet ako narodeninový dar pre svoju dcéru Hilde, ktorá je Sofiinou rovesníčkou. Či sa im podarí uniknúť „vštiepavej predstavivosti“ tohto muža a akú dcéru nájde tento major ozbrojených síl OSN po svojom návrate z Libanonu - to sú hlavné lákadlá, ktoré nás vábia nájsť rozuzlenie.

Prednášky o filozofii, votkané do deja plného zvratov, sa ozlomkrky rútia k dvadsiatemu storočiu, aby sa zavŕšili spolu s príbehom, ktorý ich rámcuje. Pán Gaarder vynachádza dômyselné cesty, aby myslenie každého filozofa preniklo do Sofiinho - a Hildinho - rozlúštenia vlastnej záhady. Filozofická záhradná slávnosť, ktorou príbeh vrcholí, je najzábavnejšou a najpozoruhodnejšou časťou románu: do tejto nórskej knihy cností, ktorá vzdáva hold západnému intelektuálnemu kánonu a nesie sa v duchu *common sense*, sa vsúva atmosféra neviazanosti a sexuálnej anarchie.

V istom zmysle je Sofiin svet staromódnou mravoučnou knihou, aké písavali otcovia pre výchovu svojich dcér. Tieto knihy mali vychovať meštiacke ženy v domácnosti, aby vyplnili svoj voľný čas ušľachtilými aktivitami a myšlienkami a aby ani nezatúžili po niečom zakázanom. Pán Gaarder oživuje tento mravoučný projekt feministickými exkurzmi, aby jeho hrdinky pôsobili presvedčivejšie. No žiaľ, úbohá Sofia, posilnená filozofiou, sa z hľadiska príbehu stáva čoraz nehmotnejšou - a to doslova. Či jej *alter ego*, Hildu, naučia Sofiine zážitky pochybovať, byť zvedavou a samostatne myslieť, to sa už nedozvieme - táto otázka zostane nezodpovedaná, keď sa Sofia stratí vo svete rozprávok.

Pán Gaarder, stredoškolský učiteľ filozofie - áno, Phylis Schlafy, na nórskech stredných školách sa učí filozofia - napísal túto knihu pre mladých. No bestsellerom sa stala vďaka starším. Uvidíme, či ju takto prijme aj americká staršia generácia. Nepochybne k tomu prispieje to, že román nemá veľké umelecké ambície; pán Gaarder iste tušil, že ďalšia takáto prednosť by len zaťažila rozprávanie, ktoré už aj tak trpí syndrómom „z každého rožka troška“. Ako hovorí prekladateľka knihy (do angličtiny - poz. prekl.) Paulette Mollerová, štýl tohto románu je neohrabaný, neprimeraný, nevýrazný ako škatuľa. Postavy, stvárnené tak, aby sa do nej hodili, sú priehľadné ako jemná tkanina.

Navyše, o zázraku a kúzle filozofie sa v Sofiinom svete píše dosť často spôsobom, ktorý môže čitateľov poriadne vyviest' z miery. Jadro knihy na rôznej úrovni - od filozofovania v duchu Disneyho až po rad výstižných a zrozumiteľných krátkych prehľadov - zachytáva výklad západného filozofického myslenia. Filozof Alberto je akýmsi súčasným pánom Wizardom; a či mu zhltneme sladučké lákadlo a prepadne-

me filozofii, závisí od toho, čo práve vysvetľuje. Pri Spinozovi a Humovi je Alberto vynikajúci, no keď prejde k romantizmu, vidíme pred jeho skrytým bohom, pánom Gaarderom, ležať otvorenú tú najlacnejšiu encyklopédiu. Sofiin svet ako filozofické rozprávanie vysoko prevyšuje Čajku Jonathan Livingston, ale má nekonečne ďaleko k Čarovnému vrchu. Podľa môjho názoru by vzdelaní čitateľa mali radšej siahnuť po Russellových Dejinách západnej filozofie, ktoré sú menej čarovné, ale oveľa dôvtipnejšie, inteligentnejšie a skeptickejšie.

Z anglického originálu *Hooked on Philosophy; A guided tour of the history of thought, disguised as a novel*
preložila Lubica Hábová

2

JOHN ELSON FILOZOFIA CEZ ZRKADLO (NEZVYČAJNÝ NOVÝ ROMÁN SPÁJA MYSTICKÉ S METAFYZICKÝM)

Time, 14. november, 1994

Predstavte si najprv príručku filozofie pre začínajúcich, ktorú napísal učiteľ pre teenagerov a mladých. Potom si predstavte fantastický román - niečo ako novodobú verziu Through the Looking Glass. Spojte tieto dva absolútne odlišné žánre a čo dostanete? Nuž, je málo pravdepodobné, že by z toho mohol byť medzinárodný bestseller.

K veľkému údivu jeho autora, štyridsaťdvaročného Nóra Josteina Gaardera, sa Sofiin svet, s podtitulom *Román o dejinách filozofie*, stal strhujúcim hitom prakticky všade, kde sa objavil. V Nórsku sa držal na zozname bestsellerov takmer štyri roky. Román vyšiel v tridsiatich krajinách vrátane Číny, Nemecka, Talianska, Japonska a Južnej Kórey. Koncom minulého mesiaca vydali Farrar, Straus & Giroux jeho anglickú verziu v Spojených štátoch. Napriek recenziám, ktoré sa rozchádzali, 50 000 výtlačkov prvého vydania sa predalo za necelé dva týždne.

Eponymická hrdinka tejto podivnej knihy Sofia Amundsenová je obyčajná štrnásťročná školáčka, ktorá žije s matkou na obyčajnom nórskom predmestí. (Jej otec je kapitánom na ropnom tankeri a teda väčšinu času preč.) Jedného dňa Sofia nájde v pošte nepodpísaný list obsahujúci dvojslovnú otázku: „Kto si?“. Onedlho dostane ďalší anonymný odkaz, sputujúci sa: „Odkiaľ pochádza svet?“.

3

TROND BERG ERIKSEN
FILOSOFIE JE JAKO KOČKA

Z ročenky *Nordisk Litteratur*,
vydáva Nordic Council of Ministers, 1995

Kým Sofia zvažuje tieto otázky, prichádza trojstranový stroj písaný list, taktiež bez podpisu, ktorý sa stáva prvou lekciovou z dejín filozofie. Najprv listom a neskôr osobne sprevádza mystický guru menom Alberto Knox Sofiu ideami veľkých mysliteľov od predsokratovcov až k Jeanovi Paulovi Sartrovi. Hľadanie pravdy vo filozofii, ako hovorí Knox svojej žiačke, „pripomína detektívku“.

Medzitým Sofia pátra aj na inom fronte. Z času na čas dostáva pohľadnice určené inej štrnástke, Hilde Moller-Knagovej, ktorá má zhodou okolností tiež neprítomného otca - ten slúži v silách OSN v Libanone. Kto je táto Hilda? Prečo jej pošta prichádza Sofiu? Je to len ďalšia zhoda okolností, že Hilda a Sofia majú narodeniny v rovnaký deň? Stačí len dodať, že odpovede na tieto otázky sú spojené s hovoriacim psom, magickým zrkadlom a taktiež so vzťahom ilúzie k realite, slobodnej vôle k predurčeniu a - tiene Pirandella - s fiktívnymi postavami, ktoré sa snažia utiecť autorovi z deja.

Gaarder, ženatý, otec dvoch synov vo veku desať a osemnásť rokov, vyučuje na strednej škole v Oslo. Sofiin svet napísal, aby vyplnil medzeru. Kníhkupectvá boli plné omáčok New Age a iných mystických výmyslov, no neboli tam žiadne knihy, ktoré by uviedli mladých ľudí do serióznej filozofie. Keď sa Gaarder snažil spojiť fantáziu so súhrnom hlbokých myšlienok, z ktorých človeku praská hlava, obával sa, že sa „posadil medzi dve stoličky. Ale mylil som sa. Sofiin svet zostal nad všetkými stoličkami.“

Prečo sa potom tejto knihe tak darí? Ole Vind, ktorý vyučuje filozofiu na strednej škole v Dánsku podotýka, že čoraz viac ľudí hľadá odpovede na tajomstvo života skôr v reálnom svete ako v astrológii a pseudonáboženstve. Na obidvoch stranách Atlantiku sa kniha používa ako učebnica na hodinách filozofie. A napriek autorovmu odporu k duchovnu New Age, Thomas Hallock, vedúci marketingu Farrar Straus & Giroux, tvrdí, že Sofiin svet oslovuje taký druh čitateľa, ktorý urobil z Čajky Jonathan Livingston dojímavý hit sedemdesiatych rokov.

No tak či tak, Sofiin svet nemusí nadchnúť každého. Postavy sú polodimenzionálne, dej škriepke, Gaarderova próza (alebo preklad Paulette Mollerovej) miestami pripomína štekot. Ako beletria si Sofiin svet nezaslúži nič viac ako D+, ale ako zhrnutie veľkých myšlienok získava Gaarderov *tour de force* solídne B.

Z anglického originálu *Looking-Glass Philosophy*
preložila Michaela Schoberová

Tam, kde je vše samozrejme, alebo naopak nepredstaviteľné, není pro filosofii místo. K filosofické rozpravě mají tudíž nejbliž mladí lidé, kteří si dosud s neodvolatelnou platností nerozdělili skutečnost na samozřejmosti na straně jedné a na věci nemyslitelné na straně druhé. V prostoru mezi těmito dvěma extrémy, kde vše je nové a udivující, se pohybují jen děti a kočky, a proto dokážou nejlépe inspirovat k filosofickému myšlení. Dospělí se často k nezvyklým pohledům na věc stavějí skepticky, protože se obávají nevídaných změn a porušení klidu. Přitom filosofie vyhledává paradoxy, to znamená vše, co není v souladu s obecně rozšířenými představami. Mladým lidem je neklid dán a spíše se potýkají s problémem, jakým způsobem ho vyjádřit: ať už hlasitou hudbou nebo podobným nepřehlédnutelným způsobem.

Síla filosofie spočívá v tom, že nevychází z určitých přesných konfesí nebo obecných tvrzení. Osobně jsem přesvědčen, že to, co je správné a co špatné, co je pochopitelné a co neuvěřitelné, co je pravdivé a co nepravdivé, můžeme probírat společně - i když závěr každého z nás může být naprosto odlišný. Filosofie takovou společnou řeč nabízí. Přitom filosof nemusí nutně hlásat hotové pravdy. Jediné, co musí, je vkládat se do výkladu osobně, ukazovat možnosti rozumu a jazyka, podat přehled úžasné uspořádanosti lidské zkušenosti.

Světový bestseller Josteina Gaardera Sofiin svět prokázal, že filosofie se může stát nejoblíbenějším školním předmětem. „*You can't argue with success*“, říká se v Americe a rád bych potkal člověka, který četl Sofiin svět a trvá na názoru, že filosofie je staromódní a dnešní mládeži nemůže nic říct. I události z nejbližší minulosti lze vylíčit živě, pokud se člověk nenechá unést suchopárnou naučností, ale jen a jen svým vlastním zájmem o věc. Rozdíl mezi názory servírovanými ve standardizované podobě a mezi skutečným materiálem k přemýšlení, jak ho dokáže přednést jen učitel, který si zavším co řekne, stojí, poznají mladí lidé okamžitě. Proto znamená Gaarderova kniha mnohem víc než jen pouhou pomůckou pro učitele filosofie. Gaarder totiž knihou zároveň podal kritiku celé škol-

ské pedagogiky, ktoré se postupem doby podařilo zaměnit úlohu metody a substance.

Gaarderův úspěch je potěšitelný hlavně proto, že nám nechal před očima dokonale ožít antické a středověké filosofy. Mezi nejnevymýtitelnější moderní dogmata totiž patří názor, že to, co se odehrálo v minulosti, se nás netýká. Jenže člověk při četbě Gaarderovy knihy zjišťuje, že může být s Platónem či Aristotelem docela dobře zajedno. Další obrovské - byť nepřímé - poučení z Gaarderovy knihy spočívá v jeho úspěšně zprostředkovaném přesvědčení, že v každé době a za všech životních podmínek se lze uchýlit k důstojnosti rozumu jako společnému východisku životní orientace člověka.

Sofiin svět je dokonale atypický bestseller, neboť postrádá typickou jepičí aktuálnost populárních pověk. Je to kniha, kterou určitě budete moci číst za deset nebo za padesát let znovu. Epidemie povrchního zájmu o filosofii je naproti tomu pouhá módní záležitost, kvůli níž kniha jistě napsána nebyla. Pouze k posílení této módy přispěla, neboť upozornila na to, že každý člověk bez výjimky má možnost o velkých filosofických otázkách diskutovat spolu s největšími mysliteli.

Kočka se nenechá ošidit. A filosof je jako kočka: svěhlavá a všudypřítomná. Všimne si i těch nejnepatrnějších odchylek a světem se pohybuje naprosto nehlučně. Nejradši se vyskytuje poblíž lidí, kteří se o ni starají, ale vystačí si i sama, bez jakýchkoli projevů sympatií. Má měkký a teplý kožíšek, ale dokáže i vyceňit zuby a zatnout drápy. Polovinu dne tráví tím, že se věnuje vlastní hygieně. Chová se stejně a bez jedině změny už od časů starého Egypta. Gaarderova kniha nám předestřela celkový pohled na filosofii, která na nic z toho nezapomíná. Jsem přesvědčen, že ještě mnoho let se bude mezi námi jako nenápadný živočich pohybovat, neboť životů má mnohem víc než oněch příslovečných sedm.

Z nórskeho originálu preložila Jarka Vrbová

4

ANDREA ASHWORT
KEĎ DIEVČA NAHRÁVA FILOZOFOVI

Times Literary Supplement
13. január 1995

Jednou z najzvláštnejších stránok *Sofiinho sveta* je to, že v ňom dominuje muž stredného veku, ktorý sa rád prehŕňa v metafyzických predstavách štrnásťroč-

ných dievčat. Záhadný Albert Knox má primäť Sofiu Amundsenovú, aby začala myslieť, a tak jej začne posielať provokujúce listy s vesmírnymi hlavolamami typu „Kto si?“ a „Odkiaľ pochádza svet?“. Tieto prípravné slogany sú čoraz zaujímavejšie, až sa napokon zmenia na dialkový kurz filozofie, ktorému Sofia prepadne ako teenager drogám. Predčasne vyspelá školáčka pochopí zákon prítlačivosti tak rýchlo, že Galileo pôsobí vedľa nej ako pomalý ťarbák. Vzápätí zhltnie Spinozu, strávi Kanta, kategorický imperatív a vôbec všetko.

Aristotelovská logika ju inšpiruje k tomu, aby si izbu upratala s „filozofickou dôslednosťou“, no keď začne prirovnávať vesmír k veľkému králikovi, ktorého Veľký kúzelník vytiahol z klobúka, matka ju chce vziať k psychiatrovi. Sofia je už však na svojom omamnom „výlete“, ktorý sa začal hitparádou a na štyristo stranách pokračuje dejinami západnej filozofie. Od predsokratikov po Sartra so zastávkami pri renesancii a osvietenstve - Jostein Gaarder nám za naše peniaze poskytuje skutočne impozantnú pedagogickú exkurziu.

Platón, Descartes, Berkeley a Freud sú takisto na výslni ako Macko Pu, Aladín a Popoluška (klúčové postavy ako Wittgenstein sú z nepochopiteľných príčin ignorované a postavičky z kreslených seriálov ako Goofy sú tu ako komparzisti). Na vysvetlenie podstaty marxizmu si dievčatko so zápalkami doberá Ebenezera Scrooga: „Nevedeli ste, že som komunistka“ a vzápätí podpáli les. Medzitým Sofia dostane ružové okuliare a vďaka nim spozná, aké môže byť vnímanie premenlivé, takže „zdolat“ Kanta je pre ňu hračka. Kierkegaardov individualizmus zakúša so závratnou bezprostrednosťou, keď si chlipne z „omamného džúsu“ s nálepkou „Vypi ma“ a svet sa zrúti do mikrokozmického stredobodu s nekonečným množstvom detailov. Gaarder nám ponúka opojné príklady, vďaka ktorým, ako hovorí Sofia, jeho dejiny filozofie nie sú iba neživou „hŕbou slov“.

Pomocou Albertových prekvapivých trikov ožívajú pred Sofiiným zrakom abstraktné pojmy, no úloha kúzelníka, ktorú tento filozof hrá, má aj svoje temné stránky. Človek sa až čuduje, čo všetko má tento učiteľ - kúzelník v zálohe, keď sa do textu neustále vtiera Boh alebo autor v úlohe Boha. Sofia sa pýta: „Prečo musíte do toho miešať Boha?“ a Alberto poučá svoju pojašenú žiačku: „Ty si Sofia, ale si aj prstom božieho tela“. K záhadnosti sa pripojí aj nepríjemnosť - Sofie i Alberta sa zmocní podozrenie, že sú postavami románu, ktorý píše istý Major, nórsky vojak v strednom veku, lebo chce silou mocou uchrániť svoju štrnásťročnú dcéru Hildu pred celou tou pouličnou „porno-graphickou filozofiou“ New Age.

Na tomto mieste sa sám príbeh dostáva za svoje vlastné zrkadlo, a svoje rozpávačské eskamotérstvo vydáva za metafyzickú výpravu za problémami Pravdy, Reality a Slobodnej vôle. Zisťujeme, že čítame knihu o tom, ako Sofia číta knihu od Alberta, a to v rámci majorovej knihy, ktorá sa nachádza v knihe Josteina Gaardera. Napriek tomuto pocitu závratu kniha nie je Babylonskou vežou; v duchu prešibanej sokratovskej tradície je až do konca monológom, pri ktorom Sofia len nahráva, ako pripúšťa aj Alberto.

Keď táto Alica preletí stáročiami plnými veľkých mysliteľov, zvedavosť ju ženie ďalej, aby preskúmala Gaardеровu Krajínu zázrakov a našla tu ďalšie postavy. Noe, Aladín i nahý cisár - tí všetci klopú na dvere; dozvedáme sa, že Anaxagora vyhnali z Atén, pretože tvrdil, že Slnko nie je boh, ale žeravý kameň; nikdy však nezistíme, prečo sa Sofiin ocko nevráti domov, čo si Sofia myslí o drogách, či sa maluje a či má nejakých nápadníkov - čo je hnacou silou jej života. To je veľmi pozoruhodné u autora, ktorý sám priznáva, že „keď sa práve bozkávate, nemyslite na zákon príčiny a účinku ani na zákonitosti vnímania.“

Medzi uštipačnými husami, morskými hadmi a hovoriacimi psami je románová forma nastražená ako falošná stopa - je obyčajnou rekvizitou či, ako ustavične opakuje Alberto, „iba bagatelom“. Jednako je táto kniha lákavým a originálnym uvedením do Gaardеровej krajiny existenciálneho zázraku. *Sofiin svet* je medzinárodný bestseller, ktorý bol najprv filozofickou príručkou od istého nórskeho učiteľa. Nech už túto knihu zaškatul'kujeme akokoľvek, je, ako odvážne tvrdí sama o sebe, „zvláštnou a skvelou knihou“.

Z anglického originálu *A philosopher's stooge*
preložila Lubica Hábová

5

ZDENĚK PINC FILOSOFIE PRO TEENAGERY

Literární noviny, č. 42/95

Prestože se v poslední době knižní trh přímo hemží učebnicemi filosofie - a některé z přeložených titulů či v tuzemsku vzniklých prací vůbec nejsou špatné, vhodná úvodní knížka pro mládež dosud nebyla k dispozici. Souvisí to samozřejmě s představou u nás zakořeněnou, že filosofie je něco natolik abstraktního a komplikovaného, že jakýkoli pokus uvádět do tohoto

diskurzu příliš mladé adepty musí být nutně vulgarizací problému nebo klade neúnosné nároky na srozumitelnost učebního textu.

Srovnáme-li přítomnou chvíli se situací zhruba před pěti lety, pak paradoxně můžeme konstatovat, že změna společenského klimatu se promítla do výsledků filosofické propedeutiky mládeže tak, že dříve byli absolventi gymnázií filosofii zdravě nedotčení, ale toužili velice po tom, aby se s ní co nejdříve a nejdůkladněji seznámili, naproti tomu dnes sice mají určité informace, nejčastěji z příručky Störigovy, mají však také silnou nechuť v dalším filosofickém vzdělávání pokračovat. Tak jak se začasté filosofie na středních školách učí, mění se v kaskádu či kaleidoskop podivných výroků, z nichž bezmála všechny posilují víru, že naši předkové byli otřeseně nevědomí, a je vlastně s podivem, proč si máme zatěžovat mozky vědomostmi o tom, co který z nich říkal k tomu či onomu problému, ledaže by smyslem všech těch jmen a podivných tezí bylo jedno universální poselství, že koneckonců každý si může myslet a tvrdit, cokoli mu libo, nejlépe něco takového, co ještě nikoho jiného nenapadlo.

Situace na trhu učebnic filosofie by se mohla výrazně změnit v důsledku překladu a vydání bestselleru norského učitele filosofie a spisovatele Josteina Gaardera *Sofiin svět*. Už podtitul „román o dějinách filosofie“ zní neobvykle a ukazuje, že autor si je vědom toho, co filosofové nazývají postmoderní situace. Není jisté náhodou, že přední český filosof a překladatel filosofických textů Miroslav Petříček jr. přednáší na Karlově univerzitě kurs pod titulem „Zrození filosofie dvacátého století z ducha románu“.

Očekávali čtenář od Gaardera něco na způsob úvodu do postmoderní filozofie pro děti a mládež, bude zklamán, podobně jako čtenář Svitákových esejů „O Základničce a Nadstavbičce“, který před třiceti lety uvěřil, že jde skutečně o výklad marx-leninské filosofie pro žáky mateřských škol.

Poněkud postmoderně laděná je snad literární zápletka Gaardеровy knížky, kdy autor kombinuje kurs filosofie pro patnáctiletou dívku, který píše norský major vojsk OSN umístěných v Libanonu pro svou dceru k narozeninám, s příběhem oživlých literárních postav, jakýchsi fiktivních alternativ původních hrdinů, a využívá přitom postupů i postav z nejrůznějších klasických děl dětské literatury. Sám kurs dějin filosofie pro teenagery postmoderně laděn není, dokonce - striktně vzato - je tradiční snad až přespříliš. Autor zde ovšem využívá svých učitelských zkušeností a nepochybného talentu popularizátora. Většina jeho výkladů je napsána sdělně a lze doufat, že bude srozumitelnější dětem mladším patnácti let spíše než jejich učitelům.

Autor totiž nepropadl dvojímu bludu: nesnaží se být příliš elementární a nebojí se celkového rozsahu výkladu. Na pěti stech stranách je čtenář proveden evropskou tradicí s několika vcelku zasvěcenými exkursy do jiného prostředí. Evropské tradici autor navíc velmi dobře rozumí a umí zřetelně charakterizovat, aniž propadá hrůze, že snad něco podstatného vynechá nebo zjednoduší přespříliš. Jeho ambiciózní pokus je nepochybně úspěšný. Z vynechaného vadí snad jedině zcela nedostatečně vyložená myslitelská tradice filosofie přítomnosti. Omezit výklad filosofie dvacátého století na výklad díla J. P. Sartra je neudržitelné a nelze to vykompenzovat stručným přehledem alternativních směrů. S tím se ale asi mnoho dělat nedá, autor se snaží psát o tom, co důvěrně zná, a pokud čerpá z druhé ruky, dělá to jaksi nevědomky.

Ze zkreslujících výkladů mně vadí méně některé lapsy v realiiích než ideologicky podmíněná neschopnost rozumět autorům minulosti. Vadí mi tedy méně Platón promlouvající z videokazety a vysvětlující vlastní filosofémata způsobem pro něho nepřijatelným - pokud by stejný výklad zněl v ústech jiné postavy, bylo by to mnohem přijatelnější -, než z feministických, ekologizujících či socialisticky laděných ideologických pozic podávaná kritika stanovisek myslitelů minulosti. Uvažuje-li takto bystrá, místy až poněkud přemoudřelá hlavní hrdinka Sofie, bylo by to zcela přijatelné, kdyby ovšem učitel filosofie Alberto Knox korigoval a uváděl na pravou míru, místo aby servilně přikyvoval, snad ze strachu, že bude osočen proto, že nemá dostatek pochopení pro skutečně aktuální témata.

Sofiin svět je zdařilá a čtivá knížka. Autorova zřejmá ambice poskytnout dospívajícím mladým lidem příležitost pochopit mnohé z toho, co se ve škole učí v jednotlivých předmětech, také nějak celistvěji, může mít v našem prostředí ještě příznivější ohlas než na Západě, kde je *Sofiin svět* jednoznačně bestsellerem, protože naše škola druhého cyklu je poznatkově náročnější než obdobně stupně škol většiny vyspělých západních zemí. S tím také souvisí okolnost, že tato škola ještě výrazněji než na Západě postrádá jednotící motiv a podněty k tomu, jak získané poznatky chápat v souvislostech a užívat v životě.

Sofiin svět je tedy nepostradatelnou pomůckou pro výuku historie, občanské výchovy, ale také fyziky, matematiky a biologie, a ukazuje, že sjednocující a zakládající role filosofie, kterou tato disciplína od počátku v našem poznání hrála, není mrtvá, jak se někteří scientisté a jiní ideologové domnívají, ale mohla by právě v procesu vzdělání sehrát formující roli a přispět k tomu, aby výchova k odpovědnosti byla dominujícím prvkem školního věku.

Gaarderova kniha je také příspěvkem k probíhající diskusi o „filosofii pro děti“, o které se v našem školství stále ví příliš málo. Vzhledem k tomu, že filosofie je vedle výuky jazyků a matematiky třetím sloupem ideje školy střední, o níž v našem prostředí nejdůkladněji uvažuje Jiří Fiala, je Gaarderova knížka důkazem, že filosofii je možno vhodným způsobem učit už mnohem mladší děti než maturanty. Je-li pro školní mládež druhého cyklu vzdělání filosofie přirozeným sjednocujícím pojítkem poznatků z jednotlivých předmětů, pro ještě mladší děti je - či může být - důležitou součástí získání dovedností užívat jazyka a myslet. Zatímco pro druhý stupeň je tedy přiměřená historická dimenze filosofie, pro mladší děti by tato forma byla zcela nevhodná. Pro mladší děti je filosofie přirozeným terénem pro pochopení vlastního myšlení jako nástroje orientace ve světě.

Největším problémem širšího uplatnění takových knih jako Gaarderův *Sofiin svět* je nedostatek učitelů, kteří by byli připravováni vhodným způsobem. Práce s podobným typem publikací se tedy co nejdříve musí stát součástí učitelského vzdělávání a okolnost, že první praktické výsledky nemůžeme čekat dříve než v příštím desetiletí, nesmí znervózňovat. Vzdělávání je jednou z nejkonzervativnějších oblastí lidské činnosti, a je to tak dobře.

AUTORI / AUTHORS

FEDOR MATEJOV

Katedra slovenskej literatúry a literárnej vedy,
Univerzita Komenského, Bratislava
*The Department of Slovak Literature and Linguistics,
Comenius University; Bratislava*

JOSEF MOURAL

Centrum pro teoretická studia, Ústav filosofie a religionistiky Filozofické fakulty University Karlovy, Praha
The Center for Theoretical Study, The Institute of Philosophy and Religious Studies, Charles University, Prague

WALLER R. NEWELL

Profesor politológie a spoluriaditeľ Centra pre liberálne vzdelávanie a verejné záležitosti, Carleton University
Professor of Political Science and co-Director of the Centre of Liberal Education and Public Affairs at Carleton University

DUŠAN POKORNÝ

profesor emeritus na University of Toronto,
žije v Guelphe, Ontario
*Professor Emeritus, University of Toronto,
living in Guelph, Ontario*